

Про датування монет мусульманських країн

Moslem chronology system is narrated. Formulae are given those allow to date the coins of Moslem countries in accordance with the European era.

Es geht um das moslemische System der Zeitrechnung und es werden die Formel angefuhr, nach denen die Munzen der Moslemstaaten zeitlich bestimmt werden.

Монети мусульманських країн найчастіше датуються за мусульманською системою літочислення, яке починається з дня хіджри, тобто переселення Мухамеда з Мекки в Медіну, або з 16 липня 622 р. н.е. При цьому рахунок роками звичайно ведуть не за сонячними, а за місячними роками. Як відомо, місячний рік (354 дні) коротший від сонячного (365 днів) на 11 днів. Тривалість місячного місяця 29 і 30 днів (навперемінно). Для перерахування років за хіджрою (X) в роки нашої ери (H) і навпаки користуються відповідно такими формулами:

$$H = \frac{X}{33} + 622;$$

$$X = H - 622 + \frac{H - 622}{32}.$$

У цих формулах можна користуватися числами 621 та 622. Якщо додавати 621, матимемо початок року хіджри, а якщо додавати 622, - його закінчення.

Отже наведені формули переведення років хіджри у прийняту в нас систему літочислення дають лише наближені результати, оскільки новий рік за мусульманським календарем починається 16 липня одного року нашого літочислення і закінчується 15 липня наступного року. Тому загальноприйнято ставити подвійну дату нашого літочислення, наприклад, 812 р. х./ 1409 - 10 рр. н.е.

На середньовічних монетах дату проставляли словами або цифрами, а часом двічі - і словами, і цифрами (рис. 1 - 4).

Рис. 1.
Династія Омеядів. м. Васіт. 92 р.х.
Срібло. Дирхем.

Рис. 2.
Ібрагім Арслан-хакан. Уздженд.
559 р.х. Посрібнений дирхем.

Рис. 3.
Хісар. 907/1501-02 р. Мідь.

Рис. 4.
Самарканд. 900 р.х. Мідь.

Рис. 5.
Самарканд. Шаабан 818/X-XI -
1415 р. Мідь.

На деяких середньовічних монетах разом з роком зазначали і місяць карбування. Наприклад, на монетах Самарканда є напис: місяць шаабан 818 р.х. У цьому випадку дату карбування можна визначити досить точно (рис. 5).

На монетах XIX - XX ст. н.е. можна зустріти датування арабськими цифрами в нашому літочисленні і в мусульманській системі літочислення (рис. 6). У даному випадку питання про точність датування не виникає.

Рис. 6.
Республіка Єгипет. 25 піастрів.
1956 р. Комеморативний випуск на
означування націоналізації Су-
ецького каналу. Срібло. 1275 р.х.

На монетах деяких країн проставлено сонячний рік хіджри. Сонячні роки хіджри було прийнято в Афганістані в 1920-1928 і з 1932 р.; в Ірані їх введено з 1926 р. (рис. 7 - 9).

Рис. 7.
Афганістан. Аманула I. Рупія, срібло.
Сонячна хіджра 1305/1927 р.

Рис. 8
Афганістан. Мухамад Захір Шах. 25
пулов. Мідь. Сонячна хіджра
1313/1935 р.

Рис. 9
Іран. Реза-шах Пехлеві. 5 кранів.
Срібло. Сонячна хіджра 1305/1927 р.

У цьому випадку, щоб визначити відповідний рік нашого літочислення, користуються формулою:

$$H = X + 622.$$

Проте й тут є певні труднощі з визначенням точної дати.

На монетах Османської імперії ставили дві дати - рік вступу на престол султана (за місячною хіджрою) і рік правління. У цьому випадку, щоб визначити рік випуску монети, потрібно додати обидві дати і відняти одиницю, оскільки рік вступу на престол є одночасно першим роком правління султана. Потім одержане число треба перевести з місячної хіджри на наше літочислення (рис. 10).

Рис. 10.
Туреччина. Османська імперія.
Махмуд II. 100 пара. Біллон. 26 р.
правління - 1223 р.х./1933-34 р.

Для позначення календарних дат словами на монетах звичайно користувались кількісними числівниками. Проте числа першого десятка в цих випадках іноді ставили у формі порядкових числівників. В арабській мові є прості числівники від 11 до 19 - це незмінювані поєднання назв одиниць з числівником 10, в яких компоненти перебувають у спряженому стані.

Таблиця 1

Цифрові позначення		Чоловічий рід	Жіночий рід	Переклад
міжнародні	арабські			
1	١	وَاحِدٌ أَحَدٌ	وَاحِدَةٌ أَحَدِي	один, одна
2	٢	اِثْنَانٌ	اِثْنَانٌ	два, дві
3	٣	ثَلَاثٌ	ثَلَاثَةٌ	три
4	٤ ٤	أَرْبَعٌ	أَرْبَعَةٌ	чотири
5	٥ ٥	خَمْسٌ	خَمْسَةٌ	п'ять
6	٦	سِتٌّ	سِتَّةٌ	шість
7	٧	سَبْعٌ	سَبْعَةٌ	сімь
8	٨	ثَمَانٌ	ثَمَانِيَةٌ	вісімь
9	٩	تِسْعٌ	تِسْعَةٌ	дев'ять
10	١٠	عَشْرٌ	عَشْرَةٌ	десять
11	١١	أَحَدٌ عَشْرٌ	أَحَدِي عَشْرَةٌ	одинадцять
12	١٢ И. P.-B.	اِثْنَا عَشْرٌ اِثْنَيْ عَشْرَ	اِثْنَانَا عَشْرَةٌ اِثْنَيْنِي عَشْرَةٌ	дванадцять
13	١٣	ثَلَاثَةٌ عَشْرٌ	ثَلَاثُ عَشْرَةٌ	тринадцять
14	١٤	أَرْبَعَةٌ	أَرْبَعٌ	чотирнадцять
15	١٥	خَمْسَةٌ	خَمْسٌ	п'ятнадцять
16	١٦	سِتَّةٌ	سِتٌّ	шістнадцять
17	١٧	سَبْعَةٌ	سَبْعٌ	сімнадцять
18	١٨	ثَمَانِيَةٌ	ثَمَانِيٌ	вісімнадцять
19	١٩	تِسْعَةٌ	تِسْعٌ	дев'ятнадцять

Таблиця 2

Цифрові позначення		Позначення словами	Переклад
міжнародні	арабські		
20	٢٠	عِشْرُونَ	двадцять
30	٣٠	ثَلَاثُونَ	тридцять
40	٤٠	أَرْبَعُونَ	сорок
50	٥٠	خَمْسُونَ	п'ятдесят
60	٦٠	سِتُونَ	шістдесят
70	٧٠	سَبْعُونَ	сімдесят
80	٨٠	ثَمَانُونَ	вісімдесят
90	٩٠	تِسْعُونَ	дев'яносто

Таблиця 3

Цифрові позначення		Позначення словами	
міжнародні	арабські		
21	٢١	اِحْدَى (وَاحِدَةٌ) وَعِشْرُونَ طَالِبًا	
22	٢٢	اِثْنَانِ وَعِشْرُونَ	»
23	٢٣	ثَلَاثٌ وَعِشْرُونَ	»
і т. д. до 99			

مائةٌ وَثَلَاثَةٌ كِتَابٌ - сто три книжки;
 مِائَتَانِ وَخَمْسَةٌ وَعِشْرُونَ كِتَابًا - двісті двадцять п'ять книжок;
 أَرْبَعٌ مِائَةٌ وَتِسْعُونَ كِتَابًا - чотириста шістьдесят вісім книжок і т.п.
 Порядкові числівники першого десятка утворюються від коренів відповідних кількісних числівників за моделлю فاعِل (ж.р. فاعِلَةٌ). Винятком є: числівник اَوَّلٌ (ж.р. اُولَى) - перший, утворений від іншого корня, і числівник سَادِسٌ (ж.р. سَادِسَةٌ) - шостий, який

Для датування монет можна буде скористатись таблицями, що значно полегшать роботу і звільнять від тривалих пошуків довідкових матеріалів (табл. 1).

Кількісні числівники, що позначають круглі десятки, не змінюються. Вони утворюються від відповідних числівників першого десятка за допомогою закінчення وَنْ : (табл. 2).

Назви одиниць у складі кількісних числівників від 21 до 99 з'єднуються з назвами десятків за допомогою сполучника وَ (табл. 3).

Числівники مِائَةٌ (або مِائَةٌ) - сто й اَلْفٌ тисяча, а також їх форми двоїні - مِائَتَانِ (або مِائَتَانِ) - двісті та اَلْفَانِ - дві тисячі вживаються у спряженому стані з обчислюваними предметами, що йдуть слідом за ними і стоять у формі родового відмінка однини.

Приклади: مِائَةٌ كِتَابٌ - сто книжок; اَلْفٌ كِتَابٌ - тисяча книжок; مِائَتَانِ بُدْنَكَاتٍ - двісті будинків; اَلْفَانِ سَمَةٌ - дві тисячі душ і т.п.

В разі створення таких числівників, як-то: 300, 400, 500 або 3000, 4000, 5000 тощо, слова مِائَةٌ та اَلْفٌ (мн. اَلْفٌ) самі виступають у ролі обчислюваних предметів, причому слово стоїть у формі однини.

Приклади: ثَلَاثٌ مِائَةٌ (або ثَلَاثَةٌ مِائَةٌ) - триста; اَرْبَعَةٌ اَلْفٌ - чотири тисячі; ثَلَاثَةٌ عَشْرٌ اَلْفًا - тринадцять тисяч і т.п.

Складні числівники, подібні до 101, 102, 201, 202 і т. п., поєднуються з назвами обчислюваних предметів так:

مِائَةٌ كِتَابٌ وَكِتَابٌ - сто одна книжка;

مِائَةٌ كِتَابٌ وَكِتَابَانِ - сто дві книжки;

اَلْفٌ لَيْلَةٌ وَلَيْلَةٌ - тисяча одна ніч

і т.п.

В інших випадках вони поєднуються з назвами обчислюваних предметів за таким зразком:

Таблиця 4

Чоловічий рід		Жіночий рід	
арабською мовою	переклад	арабською мовою	переклад
أَوَّلٌ	перший	أُولَى	перша
ثَانٍ (الثَانِي)	другий	ثَانِيَةٌ	друга
ثَالِثٌ	третій	ثَالِثَةٌ	третя
رَابِعٌ	четвертий	رَابِعَةٌ	четверта
خَامِسٌ	п'ятий	خَامِسَةٌ	п'ята
سَادِسٌ	шостий	سَادِسَةٌ	шоста
سَابِعٌ	сьомий	سَابِعَةٌ	сьома
ثَامِنٌ	восьмий	ثَامِنَةٌ	восьма
تَاسِعٌ	дев'ятий	تَاسِعَةٌ	дев'ята
عَاشِرٌ	десятий	عَاشِرَةٌ	десята

Таблиця 5

Чоловічий рід		Жіночий рід	
арабською мовою	переклад	арабською мовою	переклад
حَادِي عَشْرٌ	одинадцятий	حَادِيَةٌ عَشْرَةٌ	одинадцята
ثَانِي عَشْرٌ	дванадцятий	ثَانِيَةٌ عَشْرَةٌ	дванадцята
ثَالِث عَشْرٌ	тринадцятий	ثَالِثَةٌ عَشْرَةٌ	тринадцята

утворено не від سِتٌّ, а від سَلْسَلٌ.

Складні порядкові числівники від 11 до 99 утворюються так: спочатку йдуть назви одиниць - порядкові числівники (см. табл. 1), а потім назви десятків - відтворені кількісні числівники. При цьому

Таблиця 6

Чоловічий рід		Жіночий рід	
арабською мовою	переклад	арабською мовою	переклад
حَادٍ وَعَشْرُونَ	двадцять перший	حَادِيَةٌ وَعَشْرُونَ	двадцять перша
ثَانٍ وَعَشْرُونَ	двадцять другий	ثَانِيَةٌ وَعَشْرُونَ	двадцять друга
ثَالِثٌ وَعَشْرُونَ	двадцять третій	ثَالِثَةٌ وَعَشْرُونَ	двадцять третя

Таблиця 7

1	ا	10	ص	100	فی
2	ب	20	ك	200	ر
3	ج	30	ل	300	ش
4	د	40	م	400	ت
5	ه	50	ن	500	ث
6	و	60	س	600	خ
7	ز	70	ع	700	ذ
8	ح	80	ف	800	ض
9	ط	90	ص	900	ظ
				1000	غ

Таблиця 8

Назви місяців					
сонячного календаря			місячного календаря		
Українські	Європейські	Сирійські	№	арабські	в українському написанні
Січень	يَدِيرُ	كَنْوُنُ الثَّانِي	1	مُحَرَّمُ	Мухарам
Лютий	فَبْرِ اَيْرُ	شُبَّاطُ	2	صَفَرُ	Сафар
Березень	مَارِسُ	أَذَارُ	3	رَبِيعُ الْأَوَّلِ	Рабі I
Квітень	أَبْرِيْلُ	نَيْسَانُ	4	رَبِيعُ الثَّانِي	Рабі II
Травень	مَآيُو	أَيَّارُ	5	جُمَادَى الْأُولَى	Джумада I
Червень	يُونِيُو	حَزِيْرَانُ	6	جُمَادَى الْآخِرَةَ	Джумада II
Липень	يُولِيُو	تَمُوزُ	7	رَجَبُ	Раджаб
Серпень	أَغُسْطُسُ	أَبُ	8	شَعْبَانُ	Шаабан
Вересень	سَبْتَمْبَرُ	أَيْلُولُ	9	رَمَضَانُ	Рамадан
Жовтень	أَكْتُوبَرُ	كَانَهُنَّ الْأَوَّلُ	10	شَوَّالُ	Шаввал
Листопад	نُوفَمْبَرُ	تَشْرِيْنُ الثَّانِي	11	ذُو الْقَعْدَةِ	Зул-Каада
Грудень	دَسْمَبَرُ	كَانَهُنَّ الْأَوَّلُ	12	ذُو الْحِجَّةِ	Зул-Хиджжа

Таблиця 9

Цифрові позначення		
міжна-родні	арабські	куфічне письмо
1	١	احد
2	٢	اثنان
3	٣	ثلاثة
4	٤	اربع
5	٥	خمسة
6	٦	ستة
7	٧	سبعة
8	٨	ثمان
9	٩	تسعة
10	١٠	عشر
11	١١	احد عشر
12	١٢	اثنان عشر
20	٢٠	عشرون
21	٢١	احد و عشرين
30	٣٠	ثلاثون
40	٤٠	اربعون
50	٥٠	خمسون
60	٦٠	ستون
70	٧٠	سبعون
80	٨٠	ثمانون
90	٩٠	تسعون
100	١٠٠	مئة
101	١٠١	مئة و احد
121	١٢١	احد و مئتين
200	٢٠٠	مئتان
300	٣٠٠	ثلاث مئتين
400	٤٠٠	اربعمائة
500	٥٠٠	خمسمائة
600	٦٠٠	ستمائة

слово «перший» позначається числівником.

Порядкові числівники першого десятка такі (табл. 4)

У порядкових числівників від 11 до 19 назви одиниць перебувають у спряженому стані з назвами десятків, причому обидва компоненти не відмінюються за відмінками, а завжди стоять у формі знахідного відмінника (табл. 6).

Починаючи з 21 і далі до 99, назви одиниць поєднуються з назвами десятків за допомогою сполучника: **وَ** (табл. 6).

Порядкові числівники - назви круглих десятків (двадцятий, тридцятий і т.д.), а також числівник сотий за формою збігаються з відповідними кількісними числівниками і не змінюються за родами, тобто слово **عَشْرُونَ**, наприклад, може означати двадцять, двадцятий і двадцята.

У реченнях порядкові числівники виступають у ролі означень: **الْبَيْتُ الْأَوَّلُ** -перший будинок;

الغرفة الأولى -перша кімната;

الدَّرْسُ الْخَامِسُ -п'ятий урок і т.п.

У другому десятку артикль **ال** може приєднуватися тільки до назв

одиниць:

الدَّرْسُ الْخَامِسُ عَشْرًا п'ятнадцятий урок, **الصفحة الخامسة عشر** п'ятнадцята сторінка.

В усіх інших порядкових числівниках, починаючи з 21 і далі, артикль **ال** може приєднуватися як до назв одиниць, так і до назв десятків:

الدَّرْسُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ - 25-й урок;

الصفحة الخامسة وَالْعِشْرُونَ - 25-та сторінка;

الصفحة المائة وَالْعِشْرُونَ - 195-та сторінка.

وَالْبِئْسُونَ

У давньосимітському порядку літер в алфавіті за ними закріплено такі числові значення (табл. 7)

Для полегшення запам'ятання числових значень літер їх згруповано в такі 8 штучних слів:

أبجد، هوز، حطی، كلمن، سفقص، قرشت، نخذ، ضطع

Цей порядок літер використовують для позначення поділу якогось тексту на пункти (статті, розділи і т.п.). Числові значення літер застосовують у хронології, астрономії, математиці і т.п.

Літери, що означають число, пишуться зв'язно, справа наліво, і над ними зверху проводять горизонтальну черту: **٣٢** - 32, **٣٦** - 36, **عشرون** 1958.

В арабських країнах користуються сонячним і місячним календарями. Місяці сонячного календаря мають або сирійські, або арабізовані європейські назви, а місячні - свої.

Окремо треба зазначити щодо куфічного письма, яке зустрічаємо на арабських середньовічних монетах (табл. 9).

Приклади:

1.	سنة ثمان وعشرين و مئة	123 р.х.
2.	سنة ستين و خمسين و مئتين	257 р.х.
3.	سنة لستين و ستين و ثلاث مئة	369 р.х.
4.	سنة تسعين	90 р.х.
5.	خمسة و ثمان و مئة	135 р.х.
6.	ثمان وعشرون مئتين	218 р.х.

Список літератури

Баранов Х. К. Арабско-русский словарь. Издание пятое. -Москва. 1977.

Халидов Б. З. Учебник арабского языка. Издание третье. -Ташкент. 1981.